

JOHN CULLBERG:

Den helige Franciskus och nutiden

År 1975 skall inom romerska kyrkan firas som "ett heligt år för alla människor av god vilja". Initiativet är inte avsett som propaganda utan är uttryck för ekumenik. Ett nordiskt ekumeniskt centrum, som sedan ett antal år finns vid Assisi, kommer att taga emot nordisk ungdom. Inför detta ger biskop John Cullberg — en gång medlem av Svensk Tidskrifts redaktionella nämnd — sin syn på den helige Franciskus och nutiden.

Den helige Franciskus av Assisi har på senare tid fått en lika påfallande som gåtfull aktualitet. Ett symtom härpå är bl a att en Paramountfilm om det medeltida helgonet (1182—1226) visas hos oss hösten 1974. Man kan fråga sig, varför filmskaparna vågar satsa på denna sällsamma medeltidsgestalt.

Författarinnan Ingrid Ydén-Sandgren har nyligen skrivit en artikel, som skall antyda ett svar på den frågan. Hon hänvisar till två omständigheter, som knyter Franciskus till nutiden, dels hans religiösa radikalism, dels hans insatser för miljövården. Utan tvivel har hon härmed pekat på något väsentligt. Man måste dock minnas det egentligen självklara, att han i båda dessa avseenden var ett barn av sin egen tid, varför hans betydelse för vår situation endast kan vara indirekt. Radikalismen söker sina tydligaste uttryck i en för oss så främmande attityd som askesen, och talet om miljövården är helt anakronistiskt — om man inte erinrar sig hans syn på tillvaron som en gudomlig skapelse, vilken måste hanteras med kärlek och respekt.

Franciskus' liv är i sig självt en fantastisk legend, som sugit näring ur en djupt mänsklig grogrund med de spänningar och motsatser, som präglar allt mänskligt liv. Chesterton framhåller att dessa oupplösta spänningar ger upphov till det paradoxala draget hos Franciskusgestalten. Varje försök att sätta honom på en formel eller att vaska fram en enhetlig "ideologi" är dömt att misslyckas. Ett mycket långt stycke är Franciskus en gåta,

som trotsar alla lättvindiga lösningsförsök men som därför så mycket mer lockar till en upptäcktsfärd. Han är över huvud inte en systematiker; han är, har det sagts, "ein Ozean, in dem alles wogt und in Wallung ist".

Jag skall här ta fasta på tre motsatspar, som var för sig och tillsammans sätter sin prägel på Franciskus' person och förkunelse. Det första gäller spänningen mellan asketiskt självplågeri och livsglädje. Det andra gäller fromhetstypen med polariseringen mystik — evangelisk fromhet. Det tredje framgår ur motsatsen mellan obrottslig lojalitet mot den romerska kyrkan och benägenheten att spränga alla gränser i en universell — vi skulle nu säga — ekumenisk tendens.

Asketismen

Det asketiska livsidealet tycks ju ha sällsynt dålig resonans i vår tid. Välfärds-samhället med levnadsstandarden som huvudord är för oss det nära nog självklara bottenvärdet. Den sociala ambitionen går ut på att så långt möjligt avskaffa fattigdomen och ge alla människor samma chans att få del av välståndet. Och välståndet är ju en rent inomvärldslig storhet, som förvärfvas via socialpolitiken, grundad på ett skattesystem, vilket avser att utjämna de ekonomiska olikheterna i vårt samhälle. Detta är i varje fall det ideal, som utgör riktpunkten för det moderna demokratiska samhällslivet. I mycket stor utsträckning är detta även ur kristen synpunkt något positivt. Den

medmänskliga solidariteten, som framgår ur kärleksbudet, utmynnar i samfärd strävan efter socialt välstånd för alla.

Mot denna bakgrund ter sig Franciskus-gestalten i ovanligt hög grad som en besynnerlig främling för vår tids människor. Välfärdsidealet som sådant var för honom ingenting okänt; genom börd och uppfostran hade han själv tillhört denna borgerlig-aristokratiska livsform — och radikalt tagit avstånd från densamma. I stället för den behagliga om ock strävsamma kapitalismen valde han den "heliga fattigdomen", den fullständiga egenomslösheten. Och han förverkligade den i dess hårdaste, mest påfrestande form. Även vintertid redde han gärna sitt läger utomhus eller på bara marken i någon bergsgrotta. Inte utan en rysning hör vi, att han kunde strö aska över maten för att den inte skulle bli alltför välsmakande.

Sedan kan vi komplettera bilden med andra drag, som förefaller oss lika besynnerliga. Hit kan kanske inte räknas avstående från äktenskap och familjeliv; här tillämpar han endast normala regler för det romerska celibatet, som ju gäller såväl munkar som präster. Men även sådant som konst och litteratur var bannlysta i den franciskanska lärjungakretsen. Medan det teologiska forsknings- och studiearbetet skattades högt i de dominikanska klostren, avvisades slika lärda mödor av Franciskus — senare blev det ju inom hans orden annorlunda. Det enda som de ursprungliga "mindre bröderna" fick ha i sina tankar var frågan, hur de skulle finna Gud, förenas med ho-

nom och leva i kärlek till varandra och omgivningen.

Det måste emellertid understrykas, att dessa och andra levnadsregler inte skulle äga giltighet för samhällslivet över huvud; de var enbart avsedda för ordenslivet. Det dröjde fö inte länge, förrän Franciskus bildade sin "tredje orden", där familje- och yrkeslivets intressen tillgodosågs liksom rätten att ha egendom. Men för den egentliga brödrakretsen skulle de stränga reglerna oavkortat gälla.

Jag skall strax peka på några drag hos Franciskus, som tycks stå i påtaglig kontrast till det sagda. Dessförinnan ställer jag bara frågan, om inte trots allt även protesten mot välståndet som sådant har sina motsvarigheter i vår tid. Titt och tätt stöter vi på människor — särskilt unga sådana — som tycks anstränga sig att se så ovårdade ut som möjligt. Jag tror inte, att det i allmänhet beror på bristande resurser. Snarare är det fråga om en reaktion mot det etablerade samhället med dess konventionella krav i yttre avseende. Kanske kan man här inte tala om den "heliga fattigdomen", men hela apparitionen kan ändå leda tanken till de franciskanska barfotamunkar, som trampat Umbriens regnvåta stigar.

Detta må betraktas som en kanske alltför respektlös parentes. Men jag återvänder till Franciskus. Som jag redan antytt finns drag hos honom, som ställer hans askes i ny belysning. Det som vi tycker omänskliga självplågeriet utlöser en sällsam livsglädje, och om någon väntar sig, att askesen skulle leda till surmulen bit-

terhet, så är denna förväntan helt missriktad. Sven Stolpe har framhållit, att legendsamlingen Fioretti "kanske är den enda bok i världslitteraturen, som inte har det ringaste inslag av bitterhet". Fö har en kännare påpekat för mig, att man inte får ta alltför hårt på en sådan detalj som askan över den goda maten. Detta lär ha avsett speciella tillfällen, då Franciskus ville stävja tendenser till vällevnad. Och han rekommenderade inte samma mönster för sina lärjungar. Ibland kunde han med den sorglösa inkonsekvens, som lär vara helgonen förbehållen, glatt acceptera festliga tillfällen också i fråga om mat och dryck. Askesen fick inte bli självändamål, inte heller i sig själv betraktas som en särskilt värderad fromhetsväg. Dess egentliga syfte var att avlägsna sådant som var ett hinder för mötet med Gud i bön och meditation.

Jag kan också erinra om Franciskus' upptäckt av naturens skönhet och hans intensiva upplevelse av gemenskapen med allt levande liksom med det kosmiska alltet. Härom vittnar bl a den jublande sången till "broder Sol", som han diktade mot slutet av sitt liv, då han var svårt sjuk och nästan blind. Jag föreställer mig, att hans naturupplevelse innebar ett föregripande av romantikens nytolkning av det paulinska motivet "kreaturens sukkan". Hela tillvaron var ju en Guds levande skapelse, vilken skulle betraktas och hanteras som sådan. Med detta glädjedrag sammanhänger hans kärlek till sång och musik — även om han stundom fick nöja sig med att leka fiolspel genom

att gnida ett par trästycken mot varandra. Det hör också med till den franciskanska paradoxen, att den fattige och "kulturfiendlige" asketen fick inspirera till den väldiga uppblomstring i fråga om arkitektur och måleri, som gjorde att den följande tiden kunde kallas "det gyllene århundradet". S. Franciscobasilikan i Assisi, en av kristenhetens skönaste kyrkobyggnader, stod i huvudsak färdig redan fyra år efter helgonets död.

För en lutheran ligger det självklart nära till hands att här ändå sätta ett stort frågetecken. Det finns otaliga exempel på att motivet bakom den hårda askesen för Franciskus var en förhoppning att någon gång äntligen ha "gjort nog". Johannes Jörgensen påminner om att Frans trots sin radikala fattigdom aldrig kunde finna, att han och bröderna var tillräckligt fattiga. Den eländigaste tiggare var för honom det verkliga helgonet. Under vistelsen i en bergsgrotta tyckte han sig höra Guds stämma, som ständigt upprepade detsamma: det är inte nog! Detta är tämligen exakt Luthers upplevelse i Erfurts augustinerkloster. Med molande enformighet frågade han sig, vad han skulle göra för att få en nådig Gud. Sedan han förgäves provat askesens metoder, föll han i förtvivlan, ur vilken han så småningom räddades genom upptäckten av evangeliets budskap om syndaförlåtelsen i Kristus. Detta var upptakten till reformationens *sola gratia* — av nåd allena. Dit nådde inte Franciskus fram. Därmed sammanhänger olikheten i synen på det jordiska arbetet. Medan Luther in-

ordnade detta under den kristna kallel-sens perspektiv, var det för Franciskus på sin höjd en hälsosam askes och dessutom för livsuppehållet att föredraga framför den andra möjligheten — tiggeriet.

Trots vår känsla av främlingskap inför Franciskus' asketiska attityd, kan vi knappast komma ifrån att denna innebär ett allvarligt memento för dagens kristenhet. Vår kulturglädje kan alltför lätt komma oss att glömma, att den kristna kyrkan dock representerar ett rike som icke är av denna världen. "I världen men icke av världen" är det kristna livets signatur. Båda leden är väsentliga. Franciskus' protest mot välfärdssamhället kan innebära ett viktigt korrektiv gentemot tendenserna till kyrkans förvärldsligande i det moderna Västerlandet.

Mystiken

Det andra draget, där spänningen mellan motsatser kan konstateras, gäller själva fromhetstypen. Och motsatserna i det franciskanska fromhetslivet är å ena sidan mystiken, å den andra evangelisk fromhet.

Inte minst tolkningen av Franciskus som mystiker har verkat attraherande i nutiden. Som bekant går en ström av mystik genom vår rationella tid. Nu är ju begreppet mystik mycket oklart och mångtydigt. För åtskilliga är "mystiskt" detsamma som besynnerligt, något som är svårt att passa in i våra normala referensramar, och det kan ju låta säga sig.

Vill man precisera begreppet, kan man

till en början slå fast, att det är knutet till en upplevelse i känslans djup, vilken gärna tolkas som en närkontakt med en översinnlig verklighet över allt förnuft. Denna upplevelse kan åstadkommas på olika sätt. På ett primitivt stadium kan den förmedlas genom narkotikarus eller rituell dans, men den kan också komma till stånd genom en raffinerad teknik av meditatív art, ofta i samband med reglering av andningen. Tekniken i fråga syftar vanligen ytterst till att "tömma" medvetandet på alla konkreta bilder och uttryck; tanken är, att den så tömda själen mer eller mindre automatiskt fylles av den översinnliga, gudomliga verkligheten. I vår aktuella situation är det främst yogaövningar och zen-buddism, som ger meditationstekniken dess material. I sista hand är målet för den religiösa mystiken att "i själens inre värld nå förening med Gud eller det eviga gudomliga livet" (Tor Andrae).

Identifikationen med gudomen är höjdpunkten i den mystiska upplevelsen; då kan mystikern rent av säga "Jag är Gud". Kontrasten till den evangeliska fromhetstypen framträder här med stor tydlighet. Där kan det aldrig vara fråga om identifikation. Bl a på grund av syndens faktum är också i den innerligaste gudsgemenskap distansen bevarad. Mot den nämnda mystiska formeln står en helt annan: "Du är min Gud".

Var Franciskus mystiker i här angiven mening? Som vanligt är det inte möjligt att utan vidare svara ja eller nej. I många fall uppvisar han drag, som psyko-

logiskt anses känneteckna mystiken. Hit hör förnimmelsen av ett tyngdlöst svävande i luften (under extasen), vidare ljusfenomen (fotismer), hörande av röster etc.

Vad det sistnämnda fenomenet beträffar, kan man främst tänka på den berömda episoden i S Damiano, då han under meditation inför krucifixet tydligt hörde Kristus uttala en order: "Du skall bygga upp min fallna kyrka". Att detta för Frans innebar en djup och förpliktande realitet visar sig däri, att han tog befallningen bokstavligt och under några år ägnade sig åt att restaurera förfallna kapell i Assisis närhet.

Sträcker sig den mystiska upplevelsen även därefter, att Frans förnimmer egen identitet med meditationens föremål? Ja, i viss utsträckning, nämligen då det gäller förhållandet till Jesusgestalten. Motivet "Imitatio Christi" ingår i hans upplevelsemönster. Detta torde vara den djupaste innebörden i fattigdomsidealet, egendomslösheten. Det var inte heller någon tillfällighet, att han bland de stora skaror av lärjungar som slöt sig till honom i Porziuncula utvalde 12 män att bilda en kärntrupp. En gång bestämmer han sig för att efter Mästarens föredöme hålla en 40-dagarsfasta — visserligen inte i öknen, ty öknar fanns inte i Italien, men på en enslig ö i den närbelägna Trasimenersjön. Främst har man emellertid i detta sammanhang att tänka på stigmatiseringen, som under en intensiv meditation över Kristi lidande drabbade Franciskus på Alvernerberget ett par år

före hans död. Det var Kristi blödande sårmärken, som då bröt fram på hans kropp.

Så långt tycks saken vara klar. Man måste emellertid komma ihåg, att identifikationen gäller Kristus men aldrig Gud själv. Med hänsyn till Franciskus' starkt framträdande syndmedvetande är det helt uteslutet, att han skulle kunna nyttja formeln "Jag är Gud". Distanen är bevarad även på den religiösa upplevelsens högsta stadium. Förkunnelsen blir också klart evangelisk med sin tillspetsning i budet om frid och kärlek — "pax et bonum". Inför valet mellan det kontemplativa eremitlivet och evangelisation bland människorna väljer han uttryckligen det senare.

Den ensliga kontemplerationen är visserligen för honom väsentlig och oumbärlig men betraktas som en andhämtning och inspirationskälla — på vägen till människorna. Den nutida motsvarigheten är de retreatar, som hos oss får allt större betydelse. Deras syfte är inte att tömma medvetandet på dess konkreta innehåll utan att skapa förutsättningar för den sinnets stillhet, som är av nöden för att ta emot det bibliska budskapet. Mötet med Ordet skall inspirera till ny aktivitet i gemenskapslivet. I detta avseende är vi, mitt under all olikhet, på samma linje som den helige Frans.

Franciskus och kyrkan

Den tredje spänningen hos Franciskus gäller hans ställning till den romerska

kyrkan. Han ville vara sin kyrka obrottsligt trogen och lojal. Tanken på en brytning med kyrkan var honom helt främmande. Helhjärtat böjde han sig under Roms, dvs påvens auktoritet. Själv var han inte ordinerad präst; därför var han angelägen att ha en sådan inom räckhåll i lärjungakretsen för bikt och sakramentsförvaltning. Det var blott ett enda anspråk, som han i detta sammanhang ställde på kyrkan, men där var han så mycket mer kategorisk: han ville inom kyrkans ram få utrymme för det evangeliska fattigdomsidealet, sådant han fattade detsamma. Därför sökte han också i olika omgångar påvens stadfästelse av ordensregeln, vilket trots stor tveksamhet från Vatikanens sida omsider lyckades.

Å andra sidan gjorde den inomkyrkliga utvecklingen situationen i många avseenden kritisk. Till en tid kunde kyrkan leva högt på den inspirationsvåg, som korstågen utlöste. Men korstågen utmynnade i ett fiasko. 1200-talets begynnelse uppvisade visserligen en viss konsolidering av kyrkans ställning. Teologiskt kan man konstatera viktiga nyansatser genom fjärde laterankonciliet 1215, då bl a den för den romerska kyrkan centrala transsubstantiationsdogmen preciserades. Men samtidigt drabbades kyrkan av en djupgående inspirationskris. Hon förvärldsligades och söndrades i motvarandra stridande grupper och riktningar — ett förebud till den katastrofala nedgång som kännetecknade det följande seklet (kyrkans "babyloniska fångenskap").

Kanske var insikten om de skarpsin-

niga teologernas ansvar för denna situation en bidragande orsak till Franciskus aversion mot de lärda mödorna. Inte trodde han heller på något resultat av debatterna vid kyrkomöten och andra tillfällen. Det var bara en sak, som enligt hans mening var av nöden: att hörsamma det gudomliga budet om kärlek i Jesu efterföljd. Detta är den pådrivande inspirationen och kraften i all hans förkunselse. Kärleken, och den allena, överbrygger motsättningarna mellan samfund och individer, den skapar den omedelbara öppenhet mot omgivningen, som kanske är den yttersta hemligheten i Franciskus liv och gärning. Denna gränsöverskridande tendens kommer fint fram i en episod, som den grekiske författaren Niko Kazantzakis på sitt sätt återberättar och som väl kunde vara autentisk. Frans och hans trogne lärjunge broder Leone kommer en kväll fram till den stora staden Ravenna. Deras uppmärksamhet fångas av en skulptur på stadens torg; den föreställer Kristus som på sina skuldror bär ett lamm för att återföra det till fällan. Vad tänker du på, frågar Frans sin färdkamrat, när du tittar på bilden? Han svarar: "Jag tänker på att det inte är ett lamm, det är Ravenna." Då säger Frans: "Det är inte Ravenna, broder Leone, nej, det är inte Ravenna, det är världen, hela världen."

Om vi erinrar oss att "världen" på grekiska heter *oikumene*, skönjer vi bakgrunden till den *ekumenik*, som blommar i Franciskus' spår. Naturligtvis är det här inte fråga om ett ekumeniskt program,

som kan sättas på paragrafer, men hans attityd ger uttryck åt hjärtat i all äkta ekumenik. Om inte det hjärtat klappar, är alla ekumeniska samförståndssträvanden dömda att dö.

Assisi 1975

Det är symtomatiskt, att Assisi valts till andligt centrum för det "Heliga år", som enligt påvlig önskan år 1975 skall samla inte bara katoliker utan "alla människor av god vilja". Inte minst nordisk ungdom väntas då komma till den helige Franciskus' stad.

Det på initiativ av en svenskfödd franciskanmunk mot slutet av 60-talet upprättade Nordiskt ekumeniskt centrum strax nedanför stadsmurarna skall då få en speciell uppgift som samlingsplats med en tältstad, som skall kunna ta emot de långväga gästerna. Meningen är inte, har det försäkrats, att skapa utrymme för romersk propaganda, utan att frambära "det Heliga årets budskap: omvändelse, förnyelse och försoning med Gud och med varandra". Detta budskap är tydligen klart franciskanskt inspirerat.

Den helige Franciskus av Assisi har visat en sällsam förmåga att spränga gränserna ej blott mellan individer och samfund utan även mellan skilda tidskedden. Han har sina rötter i medeltidens katolska kyrka men är än i dag mäktig att inspirera hela kristenheten till ett fördjupat andligt liv och ny social medvetenhet.